

УДК 347.7

*Н. В. Кимлик**кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Університету державної фіскальної служби України**О. І. Вергун**студент магістратури
Університету державної фіскальної служби України*

ПРАВОВІ НАСЛІДКИ НЕВИКОНАННЯ АБО НЕНАЛЕЖНОГО ВИКОНАННЯ ДОГОВОРУ ОРЕНДИ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди транспортних засобів за чинним законодавством України спричиняють різні види юридичної відповідальності. Відповідальність – одна з основних юридичних категорій, широко використовується в правозастосовчій діяльності. Проте сам термін «відповідальність» багатозначний і вживається в різних аспектах. Можна розрізнити соціальну, моральну, політичну, юридичну відповідальність. Соціальна відповідальність – узагальнююче поняття, що охоплює всі види відповідальності в суспільстві. З такого погляду моральна та юридична відповідальність – різновиди (форми) соціальної відповідальності.

Більшість цивілістів схиляються до висловленої О.С. Іоффе позиції стосовно того, що цивільна правова відповідальність є такою санкцією за правопорушення, яка викликає для правопорушника негативні наслідки у вигляді позбавлення суб'єктивних цивільних прав або покладення нових чи додаткових цивільно-правових обов'язків [4, с. 325].

На сучасному етапі цивільно-правова відповідальність повинна розглядатись, насамперед, у площині відносин між сторонами договору, одна з яких є порушником. З другого боку, на тій підставі що несприятливі для порушника наслідки покладаються на нього від імені держави, у разі порушення умов конкретного договору виникають відносини також між порушником і державою [3, с. 117].

Але водночас держава виступає як арбітр і гарант поновлення порушених прав. Головне у відповідальності – обов'язок перетерпіти негативні наслідки майнового характеру за скоєне порушення. Ці наслідки повинні бути адекватні скоєному порушенню, розміру заподіяної ним шкоди, умовам скоєння цього порушення й іншим чинникам об'єктивного та суб'єктивного характеру.

В юридичній літературі зазначаються декілька аспектів цивільно-правової відповідальності. Так, відповідальність розглядається як урегульований обов'язок дати відповідь у своїх діях і як обов'язок

діяти правомірно. Крім того, зазначається, що не кожна санкція в цивільному праві є мірою цивільно-правової відповідальності [7, с. 259].

Під час розгляду проблем відповідальності орендаря й орендодавця за договором оренди транспортних засобів варто розрізнити відносини подвійного характеру: внутрішні та зовнішні. Якщо внутрішні відносини охоплюють випадки відповідальності кожної зі сторін перед своїм контрагентом, то зовнішні – відповідальність орендаря або орендодавця, або їх обох, перед третіми особами, яким була заподіяна шкода в процесі користування транспортним засобом під час дії договору оренди транспортного засобу [5, с. 46].

У Цивільному кодексі міститься стаття, присвячена питанню відповідальності орендаря перед орендодавцем за шкоду, яка може бути заподіяна орендованому транспортному засобу під час його експлуатації. Але відповідні норми не встановлені в транспортних кодексах і статутах. Тобто істотних особливостей відповідальності орендаря за дефекти та несправності в транспортному засобі під час повернення його орендодавцю законодавство сьогодні не містить.

Але не в усіх випадках орендар повинен відповідати за повернення транспортного засобу саме в тому стані, в якому він його отримав з урахуванням нормального зносу. Орендодавець несе відповідальність перед орендарем за технічний стан предмета договору.

Згідно з правилом, встановленим чинним Цивільним кодексом, збитки, що були заподіяні через приховані дефекти майна, повинні відшкодуватись власником майна, тобто наймодавцем. Це положення обумовлено тим, що ризик, пов'язаний із прихованими недоліками майна, покладається на власника, а не на його договірного контрагента.

Інакше необхідно вирішувати питання в разі оренди транспортного засобу з екіпажем. Очевидно, пояснити це можна тим, що екіпаж транспортного засобу за всіма задачами управління та технічної експлуатації підкоряється розпорядженням орендодавця, а не орендаря.

Варто зауважити, що в Цивільному кодексі передбачається правило, яке інакше ставить акценти щодо доказування вини, а саме: наймач зобов'язується відшкодувати збитки, які виникли у зв'язку із втратою або пошкодженням транспортного засобу, якщо не доведе, що це сталося не з його вини. Водночас норма даної статті має імперативний характер.

З одного боку, це правило є справедливим відносно договору оренди транспортних засобів без екіпажу, тому що володіння та користування предметом договору здійснюється або організовується виключно за розпорядженнями орендаря.

З другого боку, за договором оренди транспортного засобу з екіпажем за безпосереднього використання транспортного засобу має місце значний вплив орендодавця, який забезпечує орендований транспортний засіб власним екіпажем, з яким зберігає трудові відносини, або комплектує екіпаж з осіб, запрошених зі спеціалізованих організацій, з якими також має договірні відносини.

Крім того, у Цивільному кодексі зазначено, що законом можуть встановлюватись додаткові особливості договору наймання повітряних, морських, річкових суден та інших транспортних засобів з екіпажем. Тобто припускається певна частка диспозитивності статті Цивільного кодексу щодо договору оренди транспортних засобів з екіпажем.

На нашу думку, повноваження встановлення особливостей відповідальності за пошкодження або втрату транспортного засобу за договором оренди транспортного засобу з екіпажем повинно бути надано й сторонам за договором за дотримання принципу виключення умов, що обмежують права й інтереси однієї зі сторін. Вважаємо, що з метою збереження права сторін на вільне волевиявлення у такому разі необхідно надати їм можливість передбачити в договорі умову про звільнення орендаря від відшкодування збитків орендодавцю, що були спричинені пошкодженням або втратою транспортного засобу за наявності вини екіпажу транспортного засобу, або передбачити можливість розподілу цих збитків рівною мірою або в іншому відсотковому співвідношенні.

Традиційно до складу збитків входить реальна шкода, що виражається в зменшенні чи пошкодженні майна, та неотримані прибутки. Зважаючи на зазначене, зрозуміло, що варто встановити причинний зв'язок між допущеним порушенням виконання умов договору та збитками.

Проте, якщо сторони не включили в договір відповідний пункт про розподіл вищевказаних збитків, то положення Цивільного кодексу стало б обов'язковим для сторін, насамперед – для орендаря. Це збігається з поглядом тих правни-

ків, які вважають що «всяка диспозитивна норма перетворюється на імперативну виключно через те, що сторони не дали згоди на відступ від неї, передбачивши в договорі якийсь інший варіант» [2, с. 568].

Особливої уваги потребує питання про відшкодування збитків за відсутності вини орендаря та вини екіпажу орендодавця. Зокрема, сторони звільняються від відповідальності за таких обставин, як випадок, непереборна сила та форс-мажор. Існує думка, що окремою підставою звільнення від відповідальності є нормальний (виправданий) ризик, який розглядається як усвідомлене припущення суб'єктом цивільного права настання негативних, але малоімовірних наслідків у результаті його розумних, продуманих дій, спрямованих на досягнення корисної мети [1, с. 15].

У зв'язку з тим, що в чинному законодавстві не міститься чіткого регулювання відповідальності за договором оренди транспортних засобів як окремого договору оренди, необхідно звернути увагу також і на питання про відповідальність за пошкодження або знищення транспортного засобу за наявності вини екіпажу, що належить орендодавцю. Логічно було б припустити, що в разі пошкодження транспортного засобу з вини екіпажу збитки приймає на себе орендодавець, який згідно з умовами договору комплектує екіпаж.

Та оскільки відповідальність за кількісний і якісний склад екіпажу покладається на орендодавця, відповідно, орендодавець повинен нести відповідальність й за належне виконання екіпажем своїх обов'язків. Той факт, що в разі неналежного виконання екіпажем своїх обов'язків орендодавець зазнаватиме незапланованого збільшення витрат в отриманні матеріальної вигоди від господарської експлуатації транспортного засобу, змусить орендодавця ретельніше поставитися до виконання свого обов'язку по забезпеченню транспортного засобу кваліфікованим екіпажем.

Під час розгляду «зовнішніх відносин», тобто відповідальності сторін договору оренди транспортних засобів перед третіми особами, важливо приділити увагу питанню про те, хто з контрагентів вважається володільцем транспортного засобу, джерела підвищеної небезпеки, впродовж строку дії договору.

Якщо безпосередньо посилатися на закон, можна стверджувати, що в разі оренди транспортних засобів орендодавець стосовно третіх осіб виступає як володільець джерела підвищеної небезпеки. Існує й інша думка. Деякі автори пропонують виходити з того, що володільцем орендованого транспортного засобу під час його експлуатації є одночасно і власник, який передав транспортний засіб у тимчасове володіння та користування, і орендар, який має вказані повноваження згідно з договором [6, с. 18].

Отже, Цивільний кодекс логічно покладає відповідальність за шкоду, що була завдана орендованим транспортним засобом або його механізмами, пристроями або приладами третім особам, на орендаря, який здійснює керування та технічну експлуатацію власними силами.

Подібним способом вирішується аналогічне питання під час визначення суб'єкта відповідальності в разі прокату транспортного засобу. Водночас зазначається, що абонент, який отримав автомобіль напрокат, володіє та користується ним впродовж певного терміну без будь-якого контролю з боку прокатної організації. Отже, робиться висновок про відповідальність орендаря не тільки перед орендодавцем (прокатною організацією), але й перед третіми особами.

У діяльності суб'єктів господарювання мають місце випадки, коли автотранспортні організації надають на умовах договору оренди транспортні засоби своїм працівникам. У разі вчинення дорожньо-транспортної події, внаслідок якої заподіюється шкода пішоходу, організація-орендодавець відмовляється компенсувати шкоду, посилаючись на те, що такий обов'язок повинен бути покладений на водія, який керує автомобілем на підставі договору оренди. Але ж, як видно, договір оренди підприємства зі своїм працівником передбачає таку форму організації трудових відносин: водій залишається працівником організації, здійснює функції відповідно до комерційного та виробничого інтересів цієї організації, користується її технічною та експлуатаційною базами, тобто фактично транспортний засіб із володіння організації не вибуває.

Отже, відповідальність за заподіяну шкоду, згідно із Цивільним кодексом, повинна нести організація як власник (титовий і фактичний володар) транспортного засобу – джерела підвищеної небезпеки, тому що не може бути визнана володільцем джерела підвищеної небезпеки особа, яка керує цим джерелом підвищеної небезпеки згідно з умовами трудової угоди.

Якщо шкода буде заподіяна транспортним засобом, який був переданий певній особі у володіння та користування на підставі доручення (як зазначають деякі автори, фактично – в оренду), то, певно, відповідальність за шкоду повинен нести орендодавець, тобто, особа, яка видала доручення, тому що особа, яка керувала транспортним засобом, фактично виконувала трудові обов'язки та діяла в інтересах орендодавця (власника транспортного засобу).

Відповідальність за шкоду, що заподіяна транспортним засобом, управління й експлуатація якого перебувають під контролем і здійснюються власними силами орендодавця, повинна поширю-

ватися на орендодавця, згідно із правилом, передбаченим Цивільним кодексом. Водночас він має право пред'явити орендареві регресні вимоги, тобто вимагати від нього відшкодування грошових сум, які були сплачені третім особам.

Отже, виконання цивільних зобов'язань, зокрема і договірних, досягається двома шляхами: переконанням і примусом [8, с. 74]. Ці шляхи мають економічний характер, базуються на загальнолюдських цінностях, є проявом елементів договірної дисципліни.

Якщо відповідальність за втрату орендованого транспортного засобу перед орендодавцем за договором покладається на орендаря, то за договором страхування даного майна орендар може бути визначений як особа, що має страховий інтерес.

Література

1. Баранова Л.М. Обставини, які звільняють від відповідальності в цивільному праві: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право та цивільні процеси» / Л.М. Баранова. – Харків, 1998. – 18 с.
2. Брагинский М.И. Договорное право: Книга вторая: Договоры о передаче имущества / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2000. – 796 с.
3. Братусь С.Н. Имущественная ответственность в хозяйственных отношениях / С.Н. Братусь. – М.: Наука, 1968. – 453 с.
4. Зобов'язальне право: теорія і практика: [навчальний посібник] / за ред. О.В. Дзери. – Київ: Юрінком-Інтер, 1998. – 912 с.
5. Красавчиков О.А. Договор имущественного найма в советском гражданском праве: [учебное пособие] / О.А. Красавчиков. – Свердловск, 1963. – 71 с.
6. Соколова Э.Д. Правовое регулирование бытового проката: автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Э.Д. Соколова. – М., 1963. – 26 с.
7. Тархов В.А. Ответственность по советскому гражданскому праву / В.А. Тархов. – Саратов, 1973. – 456 с.
8. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовые средства обеспечения реального и надлежащего исполнения хозяйственных договоров: гражданское право, эффективность и качество / В.Ф. Яковлев // Межвузовский сборник научных трудов. – Вып. 60. – Свердловск, 1977. – С. 70–92.

Анотація

Кимлик Н. В., Вергун О. І. Правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди транспортних засобів за цивільним законодавством України. – Стаття.

У статті досліджуються правові наслідки невиконання або неналежного виконання договору оренди транспортних засобів за цивільним законодавством України. Також розкрито засади цивільної відповідальності за порушення умов угоди на прикладі договорів оренди транспорту.

Ключові слова: цивільно-правові угоди, договір оренди транспортного засобу, невиконання або неналежне виконання договору, юридична відповідальність.

Аннотация

Кимлик Н. В., Вергун О. И. Правовые последствия неисполнения или ненадлежащего исполнения договора аренды транспортных средств по гражданскому законодательству Украины. – Статья.

В статье исследуются правовые последствия неисполнения или ненадлежащего исполнения договора аренды транспортных средств по гражданскому законодательству Украины. Также раскрыты основы гражданской ответственности за нарушение условий соглашения на примере договоров аренды транспорта.

Ключевые слова: гражданско-правовые сделки, договор аренды транспортного средства, неисполнение или ненадлежащее исполнение договора, юридическая ответственность.

Summary

Kimlik N. V., Vergun O. I. Legal consequences of non-fulfillment or improper fulfillment of the contract of leasing of vehicles under the civil law of Ukraine. – Article.

The article investigates the legal consequences of non-fulfillment or improper fulfillment of the lease of vehicles under civil law of Ukraine. The principles of civil liability for violating the terms of the agreement on the example of rental agreements, a real so disclosed.

Key words: civil law agreements, contract of lease of a vehicle, non-fulfillment or improper performance of contract, legal liability.